

Marcel Proust

AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN

SWANN

(Részlet)

Marcel Proust halálának centenáriumán megsokasodtak a szerzővel kapcsolatos kiadványok. Az újdonságok között található *Az eltűnt idő nyomában* legfontosabb szereplőinek és helyszíneinek szótára is. Mathilde Brézet *Le grand monde de Proust* (Grasset, 2022) címet viselő könyvében kilencvennyolc szócikk szerepel, köztük a regényfolyam nyitókötetének (*Du côté de chez Swann*) első részében (*Combray*) felbukkanó Legrandin és Balbec. A szótár szerint előbbi a szerző hasonmása: a párizsi székhelyű mérnök mérhetetlen sznobizmusa írói ambíciókkal párosul, ráadásul saját neméhez vonzódik. Balbec, a képzeletbeli fürdőváros viszont a normandiai Cabourg átírata, ahol Proust egykor asztmáját kúrálta, s ahol ma a szerzőről elnevezett sétány boldogítja a tengerparti és az irodalmi turizmus szerelmeseit. Brézet munkája sorrendben talán a negyedik francia nyelvű Proust-szótár.

Az eltűnt idő nyomában első kötetének két, nyomtatásban megjelent magyar fordítása van: Gyergyai Albert *Swann* (1937), Jancsó Júlia pedig *Swannék oldala* (2017) címen publikálta. A centenárium évében nem árt felhívni a magyar olvasók és mecénások figyelmét, hogy létezik még egy teljes, kiadatlan Swann-fordítás: Horváth Andor nagyszerű munkája. Két hosszabb részletet közölt már belőle a *Korunk*, egyiket még a fordító életében; ebben kolozsvári tanárunk meggyőzően érvelt az újrafordítás szükségessége mellett. A tehetséges Proust annak idején saját költségén jelentette meg a Grasset Kiadónál mesterműve nyitányát; napjainkban, a pályázatok virágkorában, nem tűnik Legrandin-féle ábrándnak az erdélyi fordítás könyv alakban való publikálása. A legnemesebb transzilván *aemulatio* jegyében, hiszen románul négy különböző változatban olvasható, míg a két magyar szöveg budapesti illetőségű. Jelen fordítás minősége pedig önmagáért beszél.

(Kányádi András)

Sajnos, ami Legrandint illeti, teljesen meg kellett változtatnunk róla alkotott véleményünket. Miután az Ó-Hídon történt találkozás kapcsán apám belátta, hogy tévedett, a következő vasárnapok egyikén a mise már épp a vége felé tartott, s a napfényel és a kinti zajjal valami olyannyira kevésbé szakrális hatolt odakintről a templomba, hogy Goupil-né meg Percepied-né (mindazok, akik az imént, amikor késve megérkeztem, le sem vették tekintetüket a misekönyvről, s én akár azt gondolhattam volna, hogy nem is vettek észre, ha lábukkal arrébb nem tolják a kispadot, hogy székemig eljussak) fennhangon kezdett beszélgetni velünk világi dolgokról, mintha máris kint a téren állnánk, s ekkor a bejárat izzó küszöbén, mintegy a piac tarka sokasága fölé magasodva megpillantottuk Legrandint: annak a hölgynek a férje, akivel a múltkor láttuk, éppen bemutatta őt egy másik, környékbeli nagybirtokos feleségének. Legrandin arca rendkívüli lelkesültséget és buzgóságot fejezett ki, mélyen meghajolt, majd felegyenesedve úgy lendítette hátra felsőtestét, hogy az most eredeti pozíciójánál jobban megdőlt, ahogyan alighanem húga, Madame de Cambremer férjétől tanulta. E gyors felegyenesedés folytán hevesen és erőteljesen meglódult csípője is, amely teltebb volt, mint gondoltam, s magam sem tudom, miért, e tisztán anyagi és testi, a szellemi jelleget teljesen nélkülöző hullámváz, melyet viharossá dagasztott valami alantas tolakodás, elmémben egy egészen más, az általunk ismerttől teljesen különböző Legrandin létezésének lehetőségét villantotta fel. A hölgy megkérte, menjen és közöljön valamit kocsisával, s az a félénk és szolgálatkész öröm, amely a bemutatáskor kiült arcára, továbbra sem tűnt el, amíg a hintó felé tartott. Mosolygott, mint akit büvöletével fogva tart valamiféle álom, amikor pedig sietve visszajött, mivel a szokásosnál gyorsabban lépkedett, válla nevetéségesen jobbra-balra himbálózott, s annyira nem érdekelte semmi, annyira átengedte magát ennek az érzésnek, hogy olyan volt, mint a boldogság renyhe, gépies játékszere. Időközben mi is túljutottunk a templom kapuján, mellette vezetett az utunk, ő pedig, ha már jólneveltsége nem engedte, hogy elfordítsa a fejét, hirtelen mély álmodozásba merült tekintetét a látóhatár oly távoli pontjára szegezte, hogy bennünket emiatt észre sem vehetett, ennél fogva üdvözlőnie sem kellett. Arca most is ártatlanul ragyogott egyenes szabású, könnyű kiskabátja fölött, amely mintha nem lelte volna helyét e gyűlöletes fényűzés közepette. Pettyes művész-nyakkendőjébe belekapott a főtéren lengedező szél, és úgy lobogtatta, mint büszke elszigeteltsége és nemes függetlensége zászlaját. Már hazaértünk, amikor édesanyám észbe kapott: megfélekedtünk a tor-táról, s kérésére édesapámmal visszamentünk szólni, hogy küldjék azonnal.

A templom közelében Legrandinba ütköztünk, aki épp hintójához kíserte az említett hölgyet. Úgy haladt el mellettünk, hogy közben folyamatosan beszélt hozzá, de kék szeme sarkában, mondhatni, a szemhéjak alatt, megjelent egy nekünk szánt kis jel, amely, minthogy arcizmaira nem volt hatással, beszélgetőtársának nem is tűnhetett fel, viszont mivel a szűk kiterjedést, amely megnyilvánulását határolta, az érzés intenzitása volt hivatott pótolni, e nekünk juttatott kék szegletben annyi jóindulat szikrázott, hogy a pajkos vidámságot túllépve már a kajánságot sűrölte, s benne a kedvesség megannyi mesterfogása finomodott tovább az egyetértés kacsintásává, a cinkosság félig kimondott, kimondatlanul is értett szavaivá és rejtelveivé, s így válhatott a baráti érzés kifejezéséből a gyöngéd ragaszkodás tanújelévé, mi több, szerelmi vallomássá, mely egyedül nekünk villantja fel, a hölgy számára láthatatlan, titkos epekedésként, ezt a szerelmes szembogarát a jéghideg arcon.

Szüleimet épp előző este arra kérte, küldjenek át hozzá másnap vacsorára.

– Ossa meg társaságát öreg barátjával – mondta nekem. – Mint virágcsokor, melyet olyan vidékről küld nekünk az utazó, ahova vissza már nem térünk, engedje belelegeznem serdülőkkora távolából azon tavaszok virágainak illatát, melyeket sok-sok éve magam is átéltem. Hozza el nekem a kankalint, a madársalátát, a réti boglárkát, hozza el a varjúháját, amely Balzac növényvilágában a csokor gyöngye, hozza el a feltámadás napjának százszorszépét és a labdarózsát, amely nagynénje kertjében még azelőtt ilatozni kezd, hogy elolvadtak volna a havas húsvéti zivatarok utolsó hólabdái. Hozza el a liliom Salamonhoz méltó selyemköntösét és az árvácskák sokszínű zománcát, és mindenekfölött az utolsó fagyok még hűvös fuvallatát, hisz attól feslik ki a reggel óta a kapuban várakozó két pillangó számára Jeruzsálem első rózsája.

Menjek-e Legrandin úrhoz vacsorázni vagy ne menjek? – latolgatta a család. Nagyanyám nem volt hajlandó elhinni, hogy udvariatlanul viselkedett:

– Ti is elismeritek, hogy egyszerű öltözéke nem vall nagyvilági férfit.

Úgy vélte: ha a legrosszabbat tételezzük fel, és mégis udvariatlan volt, jobb úgy tenni, mintha észre sem vettük volna. Az igazat megvallva, édesapám, akit Legrandin viselkedése a leginkább bosszantott, szintén táplált még magában némi kétséget viselkedése értelmét illetően. Így van ez minden olyan viselkedéssel vagy cselekedettel, amely egy jellem mély, rejtett oldalát tárja fel: nem kapcsolódik korábbi szavaihoz, nem tudjuk megerősíteni a bűnös tanúvallomásával, mert beismerést nem várhatunk, egyedül érzékszerveinkre hagyatkozhatunk, s mivel elszigetelt, összefüggéstelen em-

lékről van szó, ezért csak találgatjuk, vajon nem csalatkoztak-e, úgyszólván az ilyen viselkedés, az egyedüli, amely valóban fontos, gyakorta kétségeket hagy bennünk.

Háza teraszán vacsoráztam Legrandinnel. Holdfényes este volt.

– A csendnek is megvan a maga szépsége, nemde? – mondta. – Sebzett szívekhez, amilyen az enyém is, egy regényíró szerint, akit maga is olvasni fog, ha itt az ideje, egyedül az árnyék illik, meg a csend. Tudja meg, gyermekem, eljön az ember életében az óra, maga még annyira távol van tőle, amikor a megfáradt szem nem visel már el más csillogást, mint azt, melyet egy ilyen szép éjszaka kever ki a sötétségből, fülünk pedig nem kíván más muzsikát hallani, csak azt, amelyet a holdvilág szólaltat meg a csend fuvaláján.

Hallgattam Legrandin urat, s mint mindig, szavai most is kellemesen csengtek. Ám mivel felzaklatott egy hölgy emléke, akit nemrég első ízben pillantottam meg, s miután most már tudtam, hogy Legrandin úr több, környékbeli arisztokrata hölgygel áll ismeretségben, ennél fogva talán azt is ismeri, akit megnevezek, összeszedtem minden bátorságomat, és azt kérdeztem: „Ismeri-e, uram, a Guermantes-kastély úrnőjét, azaz úrnőit?”, s már az is boldoggá tett, hogy e név pusztán kimondásával szinte ki is terjesztettem rá hatalmam, hiszen előhívtam álmaim világából, s objektív, hallható létezését kölcsönöztem neki.

A Guermantes név hallatára azonban barátunk kék szeme közepén, mintha láthatatlan acéltű fúrta volna át, parányi barna rés támadt, míg a szembogár többi része kéklő párát bocsátott ki válaszképpen. Szemhéjának szegélye elfeketült és megereszkedett. A keserű ránc övezte ajak hamar magához tért és mosolygott, nem apadt viszont a pillantás fájdalma: szép vértanú néz így, akinek testét nyilak járták át. „Nem, nem ismerem őket” – mondta, s a mégoly egyszerű felvilágosítás, a mégoly kevésbé meglepő válasz nem a hozzá illő természetes, megszokott hanghordozással szólalt meg, mert külön nyomatékot adott a szavaknak, fejét megbiccentette és köszönt, mint aki részint megfeszíti erejét, hogy elhiggyék neki a valószerűtlen kijelentést – mintha az a tény, hogy nem ismeri a Guermantes családot, csakis különös véletlenül múlna –, részint dagályosan túloz, mint aki, ha már elhallgatni nem tudja a számára kínos helyzetet, inkább maga kürtöli fennhangon világgá, hogy az emberek azt gondolják, neki nem esik nehezére bevallani, meg ez könnyen, kellemesen, spontánul, sőt ez az egész helyzet – vagyis hogy a Guermantes-okkal nem áll kapcsolatban – nem is úgy adódott, hogy neki kell elszenvednie, hanem saját akaratából fakad, családi

hagyomány, erkölcsi elv, misztikus fogadalom keresendő mögötte, amely kifejezetten tiltja a Guermantes családdal való érintkezést.

– Nem – folytatta, mintegy iménti hanghordozását magyarázva –, nem ismerem őket, soha nem is állott szándékomban, mindenkor vigyáztam, hogy maradéktalanul megőrizsem függetlenségemet, hiszen maga is tudja, gondolkodásom alapján véve jakobinus. Pedig számosan ostromoltak, győzködtek: rosszul teszem, hogy kerülöm a Guermantes-kastélyt, csak azt érem el, hogy bugrisnak, vén medvének tartanak. De én nem félek, ha ilyen híreket keltik, utóvégre mélységesen igaz! Amihez én még valójában ragaszkodom széles e világon, az nem több, mint néhány templom, két-három könyv, néhány festmény, no meg a holdvilág, amikor a maga fiatalságának fuvallatától megcsap a kerti virágok illata, mert látni már alig látom őket megvénült szememmel.

Nemigen értettem, ha nem jár valaki olyanok közé, akiket nem ismer, miért szükséges épp emiatt ragaszkodnia a függetlenségéhez, és miképpen kelthetné ezzel vadember vagy medve benyomását. Fölfogtam viszont: Legrandin nem mond egészen igazat, amikor arról beszél, hogy ragaszkodása csupán templomokra terjed ki, a holdvilágra és az ifjúságra, mert igenis szereti ő, de még mennyire szereti a kastélyok népét, s jelenlétükben annyira fél rosszállásukat kiváltani, hogy nem meri előttük jelét adni: barátságban áll közjegyzők vagy váltóügynökök gyermekeivel, egyszóval polgárokkal, ha pedig ez mégis kitudódna, hát történjék akkor, amikor nincs jelen, „távollétében” és nélküle: Legrandin sznob volt. Persze abban a beszédmódban, amelyet szüleim meg én is annyira kedveltünk, mindez soha szóba sem került. Kérdésemre, hogy „ismeri-e a Guermantes-okat?”, a társalgó Legrandin ezért felelte azt: „Nem, soha nem is volt szándékom megismerni őket.” Csakhogy sajnos nem ez volt az első válasz, ugyanis egy másik Legrandin, akit gondosan elrejtett lényé legmélyén, és nem mutogatott mások előtt, mivel kompromittáló történeteket tudott a mi Legrandinünkről és sznobizmusáról, már válaszolt előtte sebzett tekintéssel, fintorával, komor hangléjtésével, a nyilak ezreivel, amelyek a sznobizmus e Szent Sebestyénének testét egyetlen szempillantás alatt átjárták és elernyesztették: „Ó, jaj! Mekkora fájdalmat okoz nekem. Nem, nem ismerem a Guermantes-okat, ne élessze fel életem nagy fájdalmát.” Mivel pedig ennek a komisz, zsaroló Legrandinnek, bár nem ugyanazt a behízelt nyelvvel beszélte, mint a másik, sokkalta gyorsabban pergett a nyelve, mintegy „reflexszerűen”, mire a társalgó Legrandin csendet parancsolt volna, addigra ő már elmondta a magáét, s hiába sópáncodott barátunk az

árulkodó *alteregó* keltette rossz benyomás fölött, csak annyit tehetett, hogy megpróbálta finomítani.

Ez még csak nem is azt jelenti, hogy Legrandin úr ne lett volna őszinte, amikor kikelt a sznobok ellen. Nem tudhatta, hogy ő is az, legalábbis magától nem, az ember ugyanis csak a mások szenvedélyét ismeri, amit a sajátjáról tud, azt csak a többiektől tanulhatta. A szenvedély csupán másodlagos módon, a képzeleten keresztül hat ránk, mely az elsődleges indítékokat illendőbb pótindítékokra cseréli. Legrandinnek soha nem a sznobizmus tanácsolta, hogy sűrűn járjon egy hercegnő házába. Képzeletét bízta meg azzal, hogy a hölgyet úgy tüntesse fel előtte, mint aki megannyi bájjal ékes. Legrandin úgy közeledett hozzá, hogy hite szerint a szellem és az erény vonzerejének engedett, amely gyalázatos sznobokra nincs hatással. Csak mások tudták róla, hogy ő maga is az: mivel képzelete közvetítő tevékenységét nem érthették, Legrandin nagyvilági szereplése és annak indítóoka egyszerre, szemtől szemben mutatkozott meg előttük.

Odahaza senkinek nem voltak most már illúziói Legrandin úrról, kapcsolataink szerfölött megritkultak. A mama nagyszerűen szórakozott, valahányszor tetten érte, amint épp elköveti e bevallatlan bűnt, amelyet Legrandin továbbra is megbocsáthatatlannak nevezett – a sznobizmus bűnét. Édesapámnak viszont nehezebbre esett szenttelenül és vidáman fogadni Legrandin lekezelő gesztusait, s abban az évben, amikor felmerült, hogy a nyári vakációt töltsék nagyanyámmal Balbecben, kijelentette:

– Okvetlenül értesítenem kell Legrandint, hogy Balbecbe készültök, hadd lássuk, felajánlja-e, hogy összeismertet a húgával. Aligha emlékszik már, pedig ő mondta, hogy alig két kilométernyire laknak a várostól.

Ellenben nagyanyám, aki szerint tengerparti fürdőhelyen az embernek reggeltől estig a víz közelében kell töltenie az idejét, hogy sós levegőt szívjon magába, s ezért jobb, ha nem köt ismeretséget, mert minden látogatás vagy séta csak a sós levegő kárára megy, azt hangoztatta, hogy Legrandint nem kell beavatni terveinkbe: már szinte látta, amint húga, Madame de Cambremer épp akkor állít be a szállóba, amikor halászni indulnánk, s nekünk négy fal között kell vesztegelnünk, hogy fogadhassuk. A mama csak nevetett e félelmeken, úgy gondolta, korántsem fenyeget akkora veszély, Legrandin nem fog bennünket tüstént összeismertetni húgával. Nos, Balbecet nem is kellett nekünk szóba hoznunk, egy este ugyanis találkoztunk vele a Vivonne partján, ő pedig, mit sem sejtve arról, hogy oda szándékozunk utazni, magától belesétált a csapdába:

– Mennyire szépek a lilába és kékbe játszó felhők ma este, kedves barátom – szólt édesapám felé fordulva –, különösen ez a kék, inkább virágok kékje, mintsem a levegőé, a cinerária színe, ezért is meglepő az égen látni. No és az a kis, rózsaszínű felhő, vajon nem egy virág – szegfű vagy hortenzia – színét vette fel az is? Egyedül ott, a Csatorna mentén, Normandia és Bretagne között nyílt bőséges alkalmam megfigyelni a levegőnek ezt a, mondhatni, növényi birodalmát. Van például Balbec közelében, e vadon megőrzött vidéken egy elragadóan szelíd kis öböl, ahol az Auge-völgyi naplemente, a vörös aranyba vont ég, noha egyébként korántsem becsülöm le, semmitmondó és jellegtelen, hanem a párás és szelíd levegőégben este, pillanatok alatt páratlan szépségű, kék és rózsaszínű égi virágok nyílnak, amelyek csak órák múltán hervadnak el. Mások azonnal elnyílnak, a kénsárga és rózsaszínű szirmok sokaságával teleszórt égbolt pedig mindennél szebb látvány. „Opál-öböl”-nek nevezik, s aranyszínű homokpartja még szelídebbnek tűnik amiatt, hogy szőke Andromédaként ama félelmetes közeli sziklákhöz, ama gyászterhes parthoz van láncolva, amely hajótöréseiről híres, mivel nincs tél, hogy a tengervész ne küldene ott halálba néhány bárkát. Balbec: a hazai föld legősibb geológiai bordázata, igazi Armor, azaz Tenger, a szárazföld legvégső pontja, átoktól sújtott tartomány, melynek örökösen köd borította táját, az *Odüsszeiában* is szereplő kimmerioszok valódi hazáját oly megkapóan ábrázolja Anatole France, ez a varázsló, akinek műveivel kis barátunknak is meg kellene ismerkednie. Épp Balbecből, ahol a bájos, ősi föld fölé magasodva, de neki mit sem ártva, szállodák épülnek, minő gyönyörűség alig két lépésnyire kirándulni e vadregényes szépségű vidékre.

– Az ám, van-e önnek ismerőse Balbecben? – kérdezte édesapám. – Ez a gyerek két hónapot készül ott tölteni a nagyanyjával, de talán a nejem is velük tart.

A kérdés váratlanul érte, s mert tekintete épp apámon függött, nem is tudta róla levenni, így hát Legrandin percről percre növekvő intenzitással, ajkán szomorú mosollyal úgy meredt rá, barátságos és nyílt arckifejezéssel, mint aki nem fél beszélgető társával szembenézni, hogy egyenesen keresztül nézni látszott apám ábrázatán, mintha az áttetsző volna, s messze a háttérben élénk színezetű felhőt pillantana éppen meg, ez pedig, mint elméjének nyújtott alibi, igazolja, ha kell, hogy a balbeci ismerőst firtató kérdés elhangzásának pillanatában máson járt az esze, ennél fogva nem is hallhatta, mit kérdeznek tőle. Hasonló tekintet láttán azt szokás kérdezni: „Most min jár az esze?”, édesapám viszont, mivel kíváncsi volt, bosszús és könyörtelen, nem hagyta annyiban:

– Vannak-e arrafelé barátai, ha már ilyen jól ismeri Balbecet?

Legrandin mosolygó tekintetében egy végső, kétségbeesett erőfeszítéssel a maximumig fokozódott a gyöngédség, a sejtelmesség, az őszinteség és a szórakozottság, de mert alighanem úgy gondolta, tovább nem odázható el a válasz, így szólt:

– Barátaim mindenütt vannak, ahol csapatostul találni sebzett, de megörhetetlen fákat, amelyek összébb húzódtak, hogy megrendítő elszántsággal fohászcodjanak a kíméletlen éghez, noha irgalom nem terem számukra.

– Most nem erről beszélek – folytatta édesapám a fák elszántságával és az ég kíméletlenségével. – Én azt kérdeztem, van-e ott ismerőse, akihez anyósom fordulhatna, ha netán bajba jut, vagy elhagyatottnak érzi magát?

– Ott is, meg másutt is, mindenkit ismerek, és senkit sem ismerek – folytatta Legrandin, mint aki nem egykönnyen adja meg magát –, dolgokat nagyobb mértékben, embereket már jóval kevésbé. Maguk a dolgok is olyanok arrafelé, mintha személyek volnának, finom esszenciájú, ritka lények, melyek csalatkoztak az életben. Olykor az ember egy kastélyba botlik a szirtfal magasában, amely azért cövekelt le az út szélén, hogy bánatát nekiszegesse a még rózsaszínben úszó estnek, amíg a magasban tereli a hold aranykorongját, melynek lángja és színei fel-fellobbannak az áttetsző vízre barázdákat véső bárkák vitorláinak ormán. Máskor magányos, egyszerű házra bukkanunk, félénk, de regényes, szépnek nem mondható külseje a boldogság és a kiábrándulás örök titkát rejtegeti az emberek szeme elől. Nem az igazság szálláshelye, hanem a fikció világa ez – tette hozzá álnok kifinomultsággal –, nem gyermeknek való olvasókönyv, ezért én kis barátunk számára, aki szomorúságra hajlik, akit szíve is efelé vonz, nem ezt választanám, nem is ajánlanám. A magamfajta kiégett vénemberekhez illik talán a szerelmi vallomás és a hasztalan bánat levegője, de a még kiforratlan temperamentumra nézve mindenkor ártalmas. Higgyék el – folytatta erélyesen –, e már félig-meddig breton öböl vizei nyugtatólag hatnak – ám bár vitatható, hogy az jó-e – olyan szívre, mint az enyém, amely már nem érintetlen, amelynek sérülését semmi sem hozza helyre. Ellenjavallottak viszont, kisfiam, a maga korában. Jó éjt, szomszédok – tette még hozzá, s a tőle megszokott illanó sietséggel már indult is, de azért még visszafordult, s feltartott mutatóujjal, mint egy orvos, ekként foglalta össze csengő hangon a vizsgálat eredményét: – Ötvenéves korig Balbec kerülendő, de még utána is attól függ, hogyan működik a szív.